

210
kerke
Kerkvoogdij hervormde gemeente

ANLOO

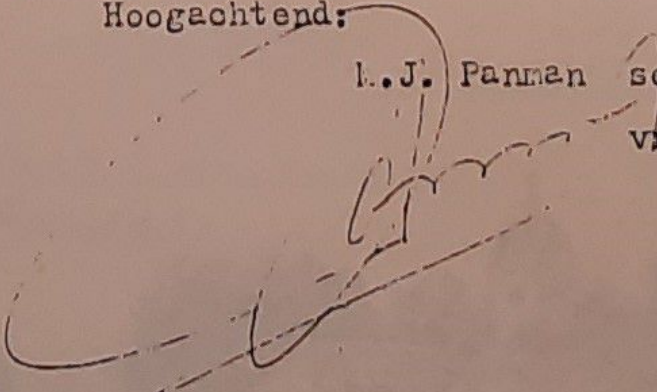
Postbus 1

9468 ZG Annen

Annen 1-8-86

Hierbij zend ik u het historisch rapport, betreffende de restauratie van het schnitger orgel in Anloo. De door de heer Belt opgemaakte begroting met be-
beleidende brief is reeds aan u toegezonden. Verder kan ik u mee delen, dat dit projekt als 1e op de prioriteitenlijst van de gemeente Anloo is vermeld. Wij hopen nu in aanmerking te kunnen komen voor een voorfinanciering.

Hoogachtend:

L.J. Panman secr. KVD
vrz. orcie.

Prov. Bestuur van Drenthe		
G.S.	C.d.K.	Griffier
Ing.	11 AUG. 1986	
Ald.	41	
No.	12178	

Inleiding:

De kerk te Anloo is één der oudste van Drenthe. Het tufstenen schip is Romaans en dateert uit ongeveer 1100, de bakstenen toren stamt uit wat latere tijd. Het driezijdig gesloten koor werd gebouwd in de tijd der Gotiek. Op het zadeldak staat een 18e-eeuwse spits.

In de kerk bevindt zich in de noordelijke buitenmuur een ingemetseld zandstenen doorkistdeksel uit de 12e eeuw. Enkele wellicht 14e-eeuwse muurschilderingen, die het leven van Maria voorstellen, kwamen bij de laatste restauratie voor de dag.

Bij de visitatie van 1624 bleek het gebouw, evenals zovele andere Drentse kerken in die tijd, in een desolate toestand te verkeren. Grote reparaties werden daarna verricht aan dak, muren en zitbanken. Het tongewelf werd in 1716 gemaakt terwille van het orgel, dat in 1718 in de kerk geplaatst werd.

In 1936 werd het koor gerestaureerd, schip en toren volgden in de jaren 1941 tot 1944. Bij die gelegenheid werd een nieuw houten tongewelf aangebracht, iets hoger dan het vorige.¹

GEZICHT OP ANLOO

Orgel-historisch overzicht:

1716-Zoals reeds vermeld, wordt in dit jaar de zoldering vervangen door een tongewelf in verband met de plaatsing van een orgel.²

1717-De rijke weduwe Anna Geertruyd Ellents, geboren Sichtermans, schenkt aan de gemeente Anloo een orgel.

1738-De orgelmaker A.A.Hinsz verricht een reparatie voor 230 Car.gld. Hij heeft het onderhoud tot ongeveer 1783³.

1741-A.A. Hinsz ontvangt nog "wegens extraordinaris verdienst wegens lekkagie an puisters" een bedrag van 36 Car.gld. Het jaarlijks stemmen en onderhoud worden verricht voor 15 Car.gld.⁴

1787-1789-De firma Lohman te Groningen krijgt nu het onderhoud, eveneens voor 15 Car.gld. per jaar⁵.

1790-Op 19 februari van dit jaar staat een post genoteerd voor onderhoud door F.C.Schnitger (Jr.)⁶.

1794-In de Ommelander Courant van 23 mei komt het volgende bericht voor: "De kerkvoogden van 't karspel Anloo, zijn voornemens aan de minst aanneemende uittebesteeden: Eenige Reparatie aan 't Orgel tot Anloo. Die daar aan gadinge heeft koome, op Donderdag den 12 Juny 1794 's agtermiddags om 1 uur, ten Huize van Luicas Hollander tot Anloo, en neemt aan, op Conditieën als dan te hooren." Hetzelfde bericht komt voor in de Groninger Courant van 8 juni 1794.⁷

1795-Uit de kerkrekeningen blijkt, dat voor deze reparatie de orgelmaker Rudolf Knol heeft ingeschreven. Hij ontvangt daarvoor volgens een post van 7 september 1795 280 Car.gld.⁸

1806-Op 20 september van dit jaar komt in de kerkrekeningen een post voor waarbij de orgelmaker N.A. Lohman 122-13-6 krijgt uitbetaald voor een uitgevoerde orgelreparatie.⁹

1816-1820-Nu is het de orgelmaker J.C. Scheuer uit Coevorden, die voor reparaties, onderhoud en stemmen genoteerd staat.¹⁰

1821-1828-Men wisselt te Anloo nogal eens van orgelmaker, want voor deze jaren wordt de Groningse orgelmaker B.J. Freytag genoemd als degene die stemt en het instrument in onderhoud heeft.

In 1823 repareert hij het orgel, in 1824 wordt het door hem geveerd.

In 1827 tenslotte worden door hem twee nieuwe klavieren gemaakt voor f 43,--.¹¹

- 1829-Stemmen en onderhoud door H.E. Freytag.¹²
- 1831-Reparatie en stemming door N.A. Lohman, orgelmaker te Groningen, voor f 43,20.¹³
- 1833-1847-De onbekende orgelmaker H. Groenewoud stemt, onderhoudt en repareert het orgel in deze jaren.¹⁴
- 1850-1856-Een ander lid der familie Lohman, nl. G.W. Lohman heeft het onderhoud voor f 12,-- per jaar.
- 1856-Post in de rekeningen bij 26 maart: "aan de heer Lohman te Assen voor het maken van een akte" f 7,10.
- 1857-Voor onderhoud (f 15,--) wordt genoemd: "Lohman".
- 1858-Het onderhoud wordt verzorgd door J. Schaaffelt voor f 12,--.
- 1860-1867-De orgelmaker N.A.G. Lohman te Assen heeft het onderhoud voor f 12,-- per jaar.¹⁵
- 1875-1896-In deze jaren (en vermoedelijk ook daarna) heeft de orgelmaker J. Doornbos uit Groningen het onderhoud.¹⁶
- 1906-Op de kerkvoogdij-vergadering van 8 april blijkt, dat de orgelmaker J. Doornbos aandringt op grote herstellingen van het orgel, welke f 400,-- moet gaan kosten. Op het werk zal hij twee jaar garantie geven. Uiteindelijk wordt er voor f 200,-- gerepareerd.¹⁷
- 1922-De orgelmaker A. Doornbos heeft het orgel onder handen genomen. Als werkzaamheden worden genoemd: schoonmaken, nazien, stemmen, intoneren, vernieuwen van registerplaatjes en het aanbrengen van nieuwe pedaaltoetsen.¹⁸
- 1923-1926-Genoemd worden enige reparaties, stemmen, onderhoud, verricht door orgelmaker H. Vegter uit Usquert.¹⁹
- 1944-1948-Onder toezicht van de Nederlandse Klokken- en Orgelraad wordt het orgel grondig gerestaureerd. Op 15 maart 1944 wordt daartoe een overeenkomst opgemaakt tussen de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente te Anloo en Mense Ruiters, orgelmaker te Groningen.

In 1943 bleek het orgel de volgende dispositie te hebben:

Manuaal:	Borstwerk:
Quintadena 16'	Gedakt 8'
Prestant 8'	Fluit 4'
Roerfluit 8'	Octaaf 2'
Octaaf 4'	Sifflet 11/3'
Speelfluit 4'	Voxhumana 8'
Quint 3'	
Octaaf 2'	
Trompet 8'	

De eerste plaats op de hoofdwerkklade was onbezet en op de borstwerkklade was de tweede plaats leeg. De grootste pijpen van de Quintadeen 16' bleken ingezakt te zijn. De kast vertoonde een knik naar voren op de overgang van de onder- naar de bovenkast. Het pijpwerk van de chromatisch ingedeelde borstwerkklade was onbereikbaar door de registerwellen van het hoofdwerk.²⁰

Het bestek van 15 maart 1944 telt 18 punten, waarvan de voornaamste zijn:²¹

- de manualen zullen worden uitgebreid tot f'''';
- de registratuur zal worden omgebouwd en verplaatst naar de klavieren toe;
- er zullen nieuwe windkanalen worden aangelegd;
- de Sifflet (Quintfluyt) zal bovenaan wat nieuwe pijpjes krijgen in een nauwere mensuur en de Quintadeen 16' zal worden hersteld, waarbij de grootste pijpen geheel hermaakt zullen worden uit het omgesmolten metaal van het bestaande;
- de Trompet 8' zal worden verplaatst om ruimte te maken voor een nieuwe Mixtuur 4-5 sterk;
- een aantal opsneden zal worden herzien en het gehele orgel zal worden geherintoneerd in Barok-karakter;
- de winddruk zal worden gebracht op 70 mm waterdruk.²²

De oorlogsomstandigheden veroorzaakten een aanzienlijke vertraging, zodat de kontraktueel bepaalde opleveringstermijn met niet minder dan ruim drie en een half jaar werd overschreden. Mede door dezelfde oorzaak kon men zich evenmin houden aan de overeengekomen aanneemsom (f3300,--), welk bedrag na oplevering van het werk veel te laag bleek.

1948-Op 24 oktober wordt het instrument eindelijk weer in gebruik genomen. Het wordt bij die gelegenheid bespeeld door Aart Mink, organist te 's-Gravenhage.²³

Restauratie 1944-1948 en huidige staat (1986):

Het orgel is naar de toenmaals geldende opvattingen zeer zorgvuldig gerestaureerd.

De ontwikkelingen in de orgelbouw en de kennis en opvattingen omtrent het restaureren van historische orgels van de laatste decennia, plaatsen de artistieke kant van dit instrument tegenwoordig in een ander daglicht.

Het orgel van Anloo stamt uit de Schnitger-school en het zou ook zo moeten klinken.

Het klankkarakter is echter thans verbleekt, het klankvolume verzwakt en de aanspraak van vele pijpen traag en gebrekkig. Deze "inzinking" van het klankbeeld is het gevolg van de herintonatie op een tot plm. 58 mm verlaagde winddruk, waarbij de belering van de kelen van de meeste Trompet-en Vox humana-kelen werd verwijderd en bij een groot deel van het labiaalpijpwerk de opsneden zijn verlaagd.

Mixtuur:

Van de drie in de loop der tijden verdwenen registers werd de Mixtuur nieuw vervaardigd, doch in een van het orgineel afwijkende makelij en samenstelling. Dit register kwam op de vrijgekomen plaats van de Trompet.

Reeds eerder was de Dulciaan van het borstwerk verwijderd om plaats te maken voor de Vox humana van het hoofdwerk. Zo kon de Trompet een plaatsje opschuiven.

De 7 grootste pijpen van de Quintadena 16 vt. werden op een pneumatisch hulplaadje gezet. De Fluit 4 vt. bezit thans losse hoeden.

De toonhoogte is een halve toon verlaagd door middel van verhangning van de toetstraktuur; daartoe werd een nieuwe canvel met pijpen voor C-groot in de laden toegevoegd.

Tevens werden de windladen uitgebreid met cancellen en pijpwerk voor de tonen d, dis, e en f van het drie-gestreept octaaf.

Hiervoor werd gebruik gemaakt van blindcancellen en mogelijk ook van opdeling van brede scheiden.

De windladen werden voorzien van een sleepstelsel met schuimrubber ringen.

De klavieren, die in 1824 door Freytag moeten zijn vernieuwd, werden op zorgvuldige wijze in dezelfde stijl uitgebreid tot f³. Het speelmechaniek werd gedeeltelijk vernieuwd, waarbij voor de verbindingen van abstracten en andere delen van de traktuur houten klosjes werden gebruikt.

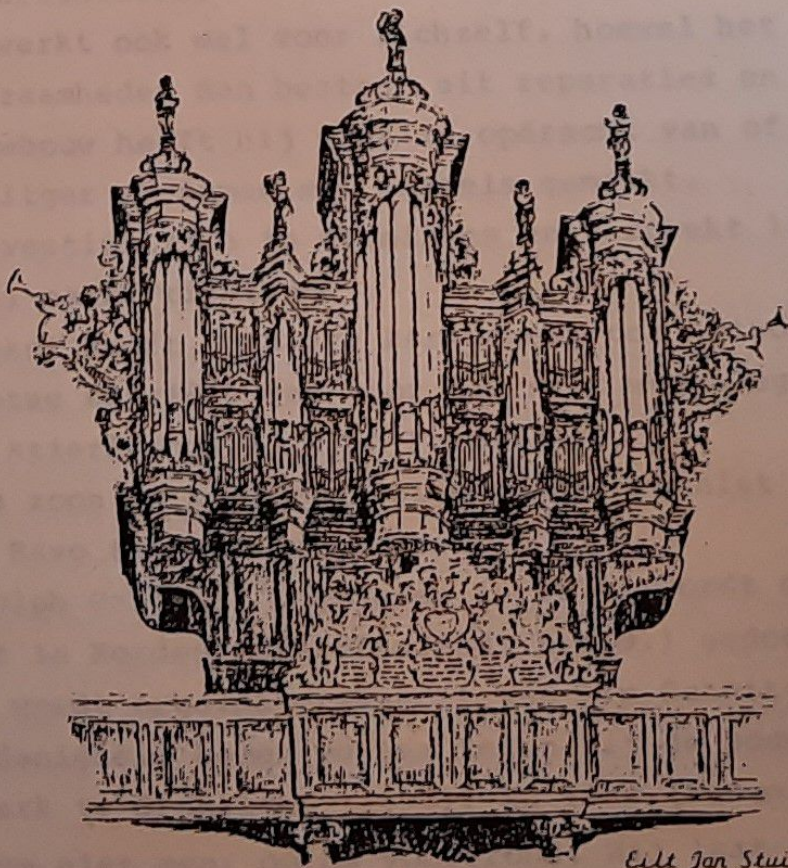
De registertrekkers en- knoppen, vermoedelijk eveneens van Freytag, zijn ongeveer 20 cm. dichterbij de klavieren gebracht, waartoe het registermechaniek werd gewijzigd.

De originele windvoorziening, bestaande uit vier spaanbalgen, in 1944 nog aanwezig, werd vervangen door een magazijnbalg. De windkanalen werden vergroot of vernieuwd en voorzien van schokbalgjes.

De manuaalkoppel wordt thans door middel van een voettegre bediend; deze constructie levert veel storingen op.

De achterzijde en ook de binnen-constructie van de orgelkas werden geheel of gedeeltelijk vernieuwd. De lessenaar op de balustrade werd weggenomen.

Het snijwerk verkeert thans in een slechte staat, verschillende delen zijn losgeraakt of ontbreken.

Elt Jan Stuit

Onderzoek, verricht door E.J. Panman, archiefbeheerder Hervormde Gemeente Anloo, gepubliceerd in "Anloo, de kerk", 1984.

Het door de familie Ellents aan de kerk geschonken orgel:

Over de bouwers:

Het Anlooër orgel is gebouwd door Johannes Radeker en Rudolph Garrels (in deze volgorde is de akte van aanbesteding ondertekend). Johannes Radeker²⁴ (of Ratteker, Raetker, Raetger, Ratki, Ratgij, Ratje) werd geboren te Danzig. Hij was enige tijd werkzaam als orgelmakersknecht in het atelier van Arp Schnitger te Hamburg.

In 1696 laat Schnitger de bouw van het orgel in Pieterburen grotendeels aan Radeker over. Hoewel hij zijn opdracht misschien best naar behoren uitvoert, gedraagt hij zich op een ander vlak bepaald onbehoorlijk: een aanzienlijk deel van de bouwsom, die voor Schnitger bestemd was, steekt hij in eigen zak, om er zodoende een liefdesaffaire mee af te betalen.

Toch laat Schnitger hem niet vallen. In opdracht van Schnitger werkt hij daarna namelijk nog aan diverse orgels, zoals:

1698 Uithuizen; 1699 Lutherse Kerk Groningen; Ulrum; 1701 Siddeburen en Irnsum; 1704 Ferwerd en Pieterburen; 1710 Sneek, de Martinikerk.

Hij werkt ook wel voor zichzelf, hoewel het merendeel van de werkzaamheden dan bestaat uit reparaties en onderhoud.

Nieuwbouw heeft hij vaak in opdracht van of naar ontwerp van Schnitger of samen met Garrels gemaakt.

Hij vestigt zich in Groningen en vertrekt later, omstreeks 1723, naar Friesland.

Radeker heeft, behalve kerkorgels ook huisorgels gebouwd. Een grootse carrière was voor hem niet weggelegd.

Hij stierf ong. 1726 in Friesland.

Zijn zoon en kleinzoon zijn beide organist en beiaardier van de St. Bavo te Haarlem geweest.

Rudolph Garrels²⁵, geboren in 1675, wordt op 25 maart van dat jaar in Norden (Ostfriesland, B.R.D.) gedoopt.

Hij wordt orgelmakersknecht van Arp Schnitger in Hamburg. In die hoedanigheid komen we hem tegen bij de bouw van het orgel in de A-kerk te Groningen (1697). Na 1704 (Eenum) treedt Schnitger bijna niet meer op de voorgrond. Hij laat het bouwen voornamelijk aan zijn personeel over.

Bij de bouw van het orgel in de Martinikerk te Sneek (1710-1711), waarover Garrels de leiding had, wordt ook de naam van Radeker genoemd.

Behalve orgelbouwer is Garrels ook een beeldhouwer van formaat, getuige de indrukwekkende preekstoel, die hij in 1712 voor de Ludgerikirche in zijn geboorteplaats Norden maakt. Misschien dat er dan ook al een vorm van samenwerking bestaat met beeldhouwer Jan de Rijk uit Groningen.

In 1713 bouwt Garrels een orgel te Eelde.

Vanaf die tijd woont hij in de Gelckingestraat te Groningen.

Hieronder volgt een (niet volledig) overzicht van zijn werkzaamheden:

1716 reparatie St. Ludgerikirche, Norden;

1716 nieuwbouw Zuidlaren + Radeker;

1717 uitbreiding Lutherse kerk, Groningen + Radeker;

1718 nieuwbouw Anloo + Radeker;

Omstreeks 1719 sterft Arp Schnitger. Garrels verhuist van Groningen naar Leiden en vandaar naar 's-Gravenhage.

1723-'24 uitbreiding Lutherse kerk, 's-Gravenhage;

1724 nieuwbouw Oud-Katholieke kerk, 's-Gravenhage;

1725-'27 nieuwbouw Maasland;

1729-'32 nieuwbouw Maassluis;

1737-'42 nieuwbouw Purmerend;

1749 nieuwbouw Klundert

Op 9 mei 1750 sterft Rudolph Garrels in 's-Gravenhage.

Over het orgel:

Op 5 maart 1717 wordt de akte van aanbesteding ondertekend door A.G. Sichterman, weduwe Ellents "voor mij en mijn soons" (opdrachtgevers) en Radeker en Garrels (aannemers/uitvoerders).

De akte is tevens een kort bestek (zie bijlage b).

De prijs: 1450 Carolus gulden.

Het wordt waarschijnlijk het eerste orgel, dat de kerk gaat sieren (aanwijzingen voor het tegendeel zijn tot nu toe niet gevonden). Uit de archiefstukken blijkt, dat Garrels en Radeker gedurende de bouw van dit orgel volkomen gelijkwaardig zijn.

Op 16 oktober 1718 wordt er voor het eerst op het orgel gespeeld.²⁶

Uit het orgelarchief:²⁷

Tot voor kort bestond dit archief uit niet meer dan enkele brieven van orgelbouwers (die zichzelf als restaurateur aanbieden) en van instanties/personen, die het orgel hebben gekeurd (1936 tm. 1941, 1946 en 1980 tm. 1984).

Het is dan ook zeer verheugend, dat dhr. F.J. Veldman (conservator van de Menkemaborg te Uithuizen; hij heeft ondermeer gepubliceerd over de kistemaker Allert Meijer en de beeldsnijder Jan de Rijk), snuffelend in de archieven van de Etstoel van Drenthe, een pak papieren over het orgel van Anloo heeft ontdekt (maart 1984). De gegevens zijn zondermeer uniek!

Vanaf het begin (5 maart 1717, akte van aanbesteding) tot en met de keuring door vader en zoon Havingha (14 november 1719) kan vrijwel het gehele proces van orgelbouwen op de voet worden gevolgd.

Er zijn zeer gedetailleerde rekeningen, de namen van veel leveranciers zijn nu bekend.

Mensuurstaten zijn niet gevonden.

Zoals al eerder is gezegd, is een (gedeeltelijke) reconstructie van het orgel, naar de staat waarin het zich in 1719 bevond, mogelijk - zeker ook dankzij deze ontdekking.

Hieronder volgen enkele feiten (volgnummers: genoteerd op de copieën, die aanwezig zijn in het archief van de herv. gem. te Anloo):

1 tm. 3: Zuidlaren, 5 maart 1717. Akte van aanbesteding. Er zullen 4 balgen worden geplaatst, 8 vt. lang, 5 vt. breed. Het orgel zal in delen per schip naar Anloo worden vervoerd.

Er is een "garantietermijn" van 3 jaar.

5. Memorie betreffende verdeling bouwkosten. Zonder plaats, zonder datum.

Hendrik Jan Ellents	250,--
Wolter Hendrik Ellents en Roedolphina Anna Ellents, geb. Lemker	250,--
Anna Geertruid Ellents, geb. Sichterman	476,--
Gerard Coenraad Ellents en Engelina Ellents, geb. Jullens	250,--
Coenraad Ellents	250,--

1476,--

(De namen staan in dezelfde volgorde vermeld, als op de wapenborden op de balustrade).

36/37. Zonder plaats, 18 mei 1717.

Uit deze rekening blijkt, dat een (orgelmakers)-knecht 10 weken op een kamer van Jan Wolters aan de orgelkast heeft gewerkt.

25. Zonder plaats, 9 Februari 1719.

Harmen Neumeijer, kistemaker, dient een rekening in "weggens gesneden werk so tot Anlo an het orgel sal worden gebruket". Na "het lofte als volgt geleverd" volgt een opsomming.

40. Zonder plaats, 3 augustus 1719.

Mencke Molaan levert hout, waar de wapens + ornamenten door Jan de Rijk op zullen worden gesneden.

33a. Zonder plaats, 24 maart 1719.

Een rekening van Jan de Rijk, wegens "eenighe cirade gemackt Aan het Orgel tot Anlo"... voor 75,--";

b. en een rekening wegens snijwerk aan de wapenborden voor 45,-- en wegens 2 ronde Ionische capitelen op de kolommen onder de borstwering voor 8,--.

8. Zuidlaren, 14 november 1719.

Keuringsakte. Het orgel wordt gekeurd en "in een goeje ocdre gevonden" door Petrus Havingha en zijn zoon Gerhardus.

Petrus (geboren te Termunten) is vanaf 1694 tot aan zijn dood in 1728 o.a. organist van de Martinikerk te Groningen. Zijn zoon Gerhardus (1696-1753) is organist en beiaardier van de Nicolaaskerk te Appingedam. Later, in dezelfde functies, van de Laurenskerk te Alkmaar²⁸.

Namen van mensen, die bij de bouw van het orgel betrokken zijn geweest (nrs. van de archiefstukken tussen haakjes):

Jan Peters (4c) knecht Rudolf Garrels;

Otto Galema (4d, 9, 14) houtleverantie;

Albert Jans, (4d, 9);

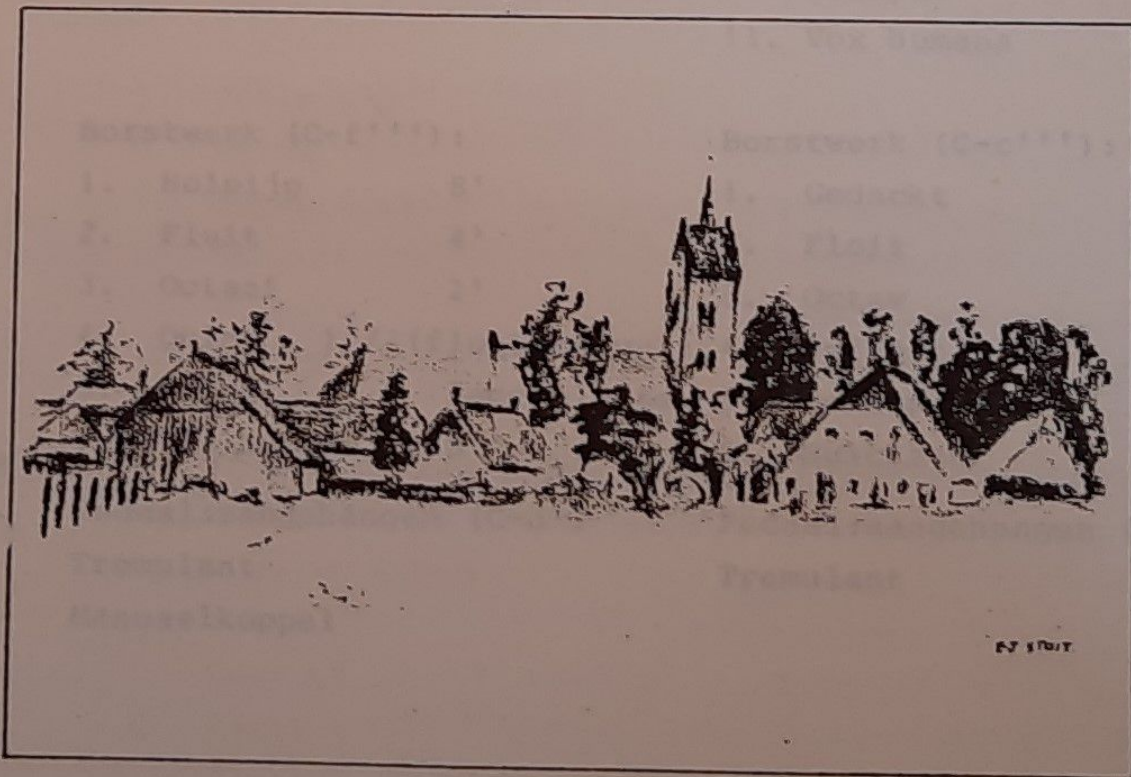
Talle(chien) Jans(en) (9, 11) heeft betalingen verricht;

Engbert van Loonen (9, 16, 17, 18) "geleverd aen de blaesbalk", verder levering koper, - ijzerdraad, tin, nagels, gereedschap e.d.;

Harm Nijemeijer (9, 20, 25, 28a) kistemaker;

11.

Berent Popkes (9);
A. Stenhuis (9, 28);
Slootemaker (9);
Jan de Rijk (9, 31, 32), beeldsnijder;
Evert Jans (9, 39) schoolmeester, gaf kost en onderdak;
Jan Wolters (9, 39) kamerverhuur en verteringen;
Joachim Hendriks (Hinrichs) (11) (geld-) transactie (?) Duits;
Johannes Friben (29) schroeven, bouten, "wenckelhacken";
Lucas Jans (38) smid: roeden, krammen, bolties en kolen;
Albert Coops (40, 41);
Aldert Jans (40a, 41) tin en lood;
Mencke Molaan (40b) hout voor wapenbord;
Wolters Emmen (45)

Bijlagen:a. Dispositie:

De huidige dispositie in vergelijking met de dispositie, genoemd in de akte van aanbesteding:

Huidige dispositie:	Dispositie volgens akte:
Hoofdwerk (C-f''')	Hoofdwerk (C-c''')
1. Prestant 8'	1. Principael 8'
2. Quintadena 16'	2. Quintadena 16'
3. Roerfluit 8'	3. Hol- of roerpijp 8'
4. Octaaf 4'	4. Octav 4
5. Speelfluit 4' (conisch)	5. Spitspijp 4'
6. Quint $2\frac{2}{3}$ ' (conisch)	6. Quint 3'
7. Octaaf 2'	7. Super Octav 2'
8. Sexquialter lege plaats	8. Sexquialter 2 sterk $\bar{r} \bar{c}$
9. Mixtuur 4-5 sterk	9. Mixtuur 4-5-6 sterk
10. Trompet 8' bas/discant	10. Trompet 8'
	11. Vox humana 8'

Borstwerk (C-f''')	Borstwerk (C-c''')
1. Holpijp 8'	1. Gedackt 8'
2. Fluit 4'	2. Floit 4'
3. Octaaf 2'	3. Octav 2'
4. Quint $1\frac{1}{3}$ ' (fluitmensuur)	4. Syfloit $1\frac{1}{2}$ '
5. Cimbels lege plaats	5. Scherp 3 sterk
6. Vox humana 8'	6. Dulciaen 8'

Pedaal:aangehangen (C-d') Pedaal:aangehangen (C-d')

Tremulant Tremulant

Manuaalkoppel

b. Bestek:

Akte van aanbesteding van het orgel:

Opstell van een Nieuw Orgel Soo tot Anloo sal werden gebouwt.

1. Nemen de Orgelmakers I. Radeker en R. Garls an de striktuir en het gesneden werk volgens dese afteikeninge te maken van goet eiken hout mits dat de Eedele Heeren bestederen de solderinge en trappen tot haren laste hebben te houden en de Orgelmakers de bekleding van de trap sullen maken naer het fatsoen van de borstweringe en het puisterhuis.
2. In het manuael een geheel Nieuwe sleep wintlade met registractuir en abstracktuur op welke lade navolgende stemmen te staen komen

voeten

1. Principael	8	van claer Engels tin
2. Quintadena	16	soo veele in het gesichte
3. Hol oft roerpijp	8	te staen komen van groot
4. Octav	4	C ♯ etc. en soo voorts
5. Spitspijp	4	
6. Quint	3	
7. Super Octav	2	- =
8. Sexquialter	2	sterk r c
9. Mixtuur	4-5-6	sterk
10. Trompet	8	
11. Vox humana	8	

3. In 't Borstpositiff een geheel Nieuwe sleepwintlade met Registractuir en abstractuir, alwaer navolgende stemmen op te staen komen

voeten

1. Gedackt	8	
2. floit	4	
3. Octav	2	
4. Sijfloit	1½	
5. Scherp	3	sterk
6. Dulciaen	8	voet

14.

4. Tot dit werk behoren 4 puisters van 8 voet langh en 5 voet breed
5. Hijr toe behoren 2 hant clavieren van C ♯ D ♯ F ♯ tot $\overset{||}{\bar{c}}$ in alles 49 Claves beneffens een aenhenght pedael van C tot \bar{d} in alles 27 Claves
6. Tot jeder Clavier een speerventiel en een tremulant gemaekt worden
7. Als mede dat de Orgelmakers het werk an't boort van 't schip moeten leveren en dan vervolgens ten laste van de Eedele Heren bestederen blijft om schip en wagenvraght te bekostigen
8. Als mede hebben de Orgelmakers angenomen nae de leverantie van 't werk nogh drie jaren te onderhouden en de defecten daer an komende te restitueren
9. De Capitelen van de onder 't orgel met snedenwerk te leveren als mede tusschen de beide pilaren an de borstweringe een geproportioneert loofwerk
10. Wanneer de orgelmakers hier toe alle materialen verschaffen als al het pijpwerk dat voor in 't gesichte kooft (namelijk C ♯ D ♯ etc. en soo vervolgens) van goet Engels tin, het ander pijpwerk van goet metael, alle angehengen en veren van messingh en messinghdraet, en vervolgens alles eerlijk verveerdigen wanneer door Lieden hijr van kennis hebbende is gevisiteert opgenomen en vervolgens geaprobeert mits dat de Eedele Heren bestederen sullen leveren het hout tot de pilaren onder de borstweringe en de balken onder het orgel mitsgaders de solderinge van 't orgel en geduirende het stemmen an de Orgelmakers een puistertrede^r werde verschafft en wil het als dan kosten de somma van etc.

Dit werk is bedongen en van de orgelmakers angenomen met de schilden al waer het loofwerk om zijn sal om de wapens op te staen voor de somma van Een Duisent vier hondert en vijftig Caroli gulden. Hijr van twie gelijkluidende gemaekt en van werkanten getekent. Actum Zuidlaren den 5 Mart 1717

A.G. Sichterman

weduwe Ellents

voor mij en mijn sonen

J. Raidker, orgelmaker

Rudolph Garrels, orgelmaker

(Uit: Rijksarchief Assen-archief Etstoel 1715-1730 no. 137).

3

Dit Boek is een geheel Nieuw Recept, dat met Registratuur & abstracuur, alines navolgen

de Remmen op de Stalen Comen

1 Gedacht	voeten
2 fluit	3
3 Octav:	4
4 fluit	2
5 Pley	1 1/2
6 Dulciaen	3 sterk
	1 voert

4

Dit werk seoren 4 pijpen van 1 voert lang en 5 voert breed

5

Hijs tot seoren 2 hant Clavien van 64 tot 27 Claves
tot C in alles 49 Claves beniffens een sendergit
pedaal van 6 tot F in alles 27 Claves

6

Dit gevee Clavien een Speerwentill en een tremulant
gemaakt worden

7

Wes mede dat de Orgelmakers dit werk an't boort
van't Sijn moeten leverd, en dan volgen ten laste
van de God's Aerd bestederd blijft om de Sijn en
aingeraght te belofte

⑧

Als mede hebben de Orgelmakers aangenomen nad
de Levensduur van dit werk nog drie jaer te onderhouden
en de defecten daer van komende, te restituieren

⑨

De Capiteel van de pilars onder het orgel met tred
werk te Leven, als mede tuffel van de beide pilars, en de
bofsweringe een geproportioneerde loofwerk

10

Wanneer de orgelmakers hier toe alle materialen
afslaffen als al het ijzerwerk dat voor in te giffen
Loomen (namelyk van C. Rad. D. G. & Co. v. Loosvlogt)
van goet Engels tin, het ander ijzerwerk van goet Me-
tzel, als angelengent & yerid van Messing & Messing
draet, en vervolgens alles eertlyk zweedigen wanneer door
ieder Eyr van kennis lettende is geveit eert aangenomen
en vervolgens geapprobent mits dat de Ed. Heren
bestedend alle Levensduer het hout tot de pilars onder de
bofsweringe en de balken onder het orgel mits gaderen de
solering van het orgel, en gediurende het Remmen van de
Orgelmakers een ruyst treden werd afgeeft, en wil het
als dan kosten de Somme van R.

Dit werk is bedongen (van de orgelmakers aangenomen
met de Ed. Heren) waer het loofwerk van Eyr sal om de
wagene op te staen voor de Somme van Ruystent vier londen
en vijftigh R. g. Eyr van twee gelijc luidend gemacht
en om werkanter zetelent Actien luidend de R. 500.
1717 J. Radker orgelmaker

c. Keuringsakte:

Door order van Haer Eedel Achtbaerheden
 (Mevrouw A.G. Sichterman weduwe van de Eedele Heer Ontfanger
 Generael C. Ellents de Heer Lantschriver W.H. Ellents de
 Heer Gedeputeerde G. Ellents de Heer Ontfanger Generael
 H.I. Ellents de Heer Schulte C. Ellents) geroepen zijnde om
 het nieuwe Orgel tot Anloo, soo door de Orgelmakers
 J. Radeker en R. Garrels is gemaekt te visiteren en exami-
 neren, verklaren wij ondergeschrevenen mits desen, dat
 wintladen registractuur en abstractuur, puisters, pijpen,
 canalen alle angehengen en veeren van Messingh draet conform
 het besteck in alle stucken goet en dughtigh gemaekt zijn,
 soo dat wij hetselve in een goeje oodre gevonden hebbende
 en nae onse beste geweten van stuk tot stuck nagesien, en in
 een goet accoort t'saamen gestemt, dit de waerheit zijnde,
 hebben desen met onse eigene handen verteikent, gegeven tot
 Zuitlaren in den jare onses Heeren Een Duisent Seven Hondert
 en Negentien den 14 November 1719.

Pet. Havingha

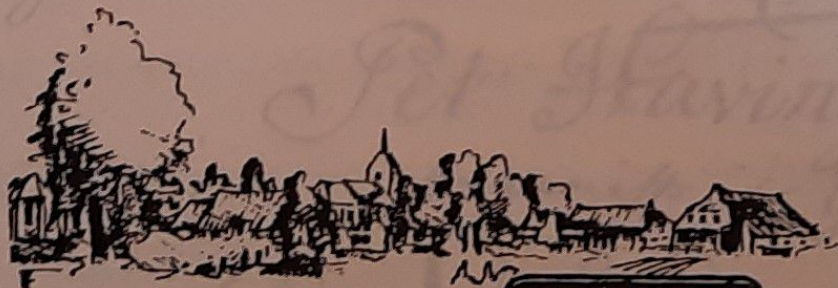
organist in Groning

Gerh. Havingha

11 organist in Appingadam

14
1719

(Uit: Rijksarcief Assen-archief Etstoel 1715-1730 no 137).

ANLOO

Door order van ~~Heer~~ ^{Ed.} Achtbaerheden,
(Aberrouin A. G. Sijsterman wed. van d. ^{Ed.} H. A. D.
Ontfanger Generaal C. Ellent ^{D. H.}: Land-schrijver
w. H. Ellent ^{D. H.}: Gedeft. G. Ellent ^{D. H.}:
Ontfanger Generaal w. A. Ellent ^{D. H.}: Schults
C. Ellent) geroepen zijnde om het nieuwe Orge-
tel tot Anloo, soo door d' Orgelmakers J. Rademaker
& J. Garrels ^{it} gemaekt, te visiteren en examineren,
verklaren wij ondergeschreven mit d' desen, dat wijt Ede
digst raet uir en abstract uir, puysters, pijpen, Canalen
alle angefangen en peeren van ~~af~~ ^{af} beffing ^{af} Ordel, conform
het best eck, in alle stücken goet en d'ugtl'ijg gemaekt
zijn, soo dat wij het selve in een goeje oorde gevonden
hebbend en nad' onse beft geweten van st'ich tot
st'ich nagezien, en in een goet accoort t' samen
gestemt, dit de waerheit zijnde, hebben desen met
onse eigene handen stekent, gegend tot verklaren
in den jaer onses Heers ^{Ed.} D'uisent seven ^{H.} hondert
en ^{Regentien} den 14 Novemb. 1710

Pet: Haringha

Organist in Groning

Pet: Haringha
Organist in Groning
1710

Noten:

1. *Kunstreisboek voor Nederland; Amsterdam, 1865, p. 128*
(het jaartal 1719 moet zijn: 1718)
J. Belonje, *Stenen Charters, Heemschutserie no. 8, Amsterdam, 1948, p. 19*; T.A. Romein, *De hervormde Predikanten van Drenthe sedert de hervorming tot in 1861, Groningen, 1861, p. 18-20.*
2. M.D. Ozinga, "De historische kerkgebouwen van Drenthe" in: *Drenthe-handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen, deel 1, Meppel, 1943, p. 339*:
"Op de gewelven uit het schip afkomstige balken (gevonden bij de restauratie in 1936), waarop in gouden letters met blauw fond geschreven was "In 't jaar 1716 is dese solderingh tot een gewelf verheven, wanneer predikant en kerkvoogden waren U.D. (=de) Vries, den ontfanger-generaal H. Jan Ellents ende Ette Barelt Homan".
De reden tot het maken van dit tongewelf was het plaatsens van een orgel op de tribune.
3. Rijksarcief Assen, Archief Kerkvoogdij der Ned.Herv. Gemeente te Anloo. De kerkvoogdij-rekeningen over de jaren 1716-1718 zijn niet bewaard gebleven.
Het bedrag van de reparatie door Hinsz is aanzienlijk maar over de werkzaamheden is niets bekend.
4. Als voren, rekeningen Kerkvoogdij.
5. Het betreft hier Dirk Lohman en Zonen.
Zie: F. Talstra, "De orgelmakers Lohman te Groningen en Assen" in: *de Mixtuur no. 5 en 7*; E.G.J. Gregoir, *Historique de la facture et des facteurs d'orgues, Anvers, 1865, p. 129.*
6. Archief Kerkvoogdij der Ned.Herv. Gemeente te Anloo, rekeningen.
7. Vriendelijke mededeling van de heer Adr. de Groot, archivist.
8. Rudolf Knol wordt door Gregoir een leerling van Dirk Lohman genoemd.
9. Broekhuizen noemt hier ten onrechte het jaar 1816. Zie: E.G.J. Gregoir, a.w., p. 131: "1806, Anlo, réparé l'orgue de 2 clav. et 16 reg."

10. Een nieuw gegeven over deze orgelmaker, toen nog te Coevorden woonachtig.
11. B.J. Freytag is een broer van H.E. Freytag. Zie de orgelmakersbiografie.
12. B.J. Freytag overleed op 19 april 1829.
13. Rekening van 30 december 1831. Men zie voor de orgelmakers Lohman: F. Talstra, a.w. "de Mixtuur no. 13 en 17."
14. Uit de registers van de Burgelijke Stand te Groningen blijkt: Overleden 16 juli 1845 Harmannus Groenewout ruim 51 jaar oud, beroep orgelmakersknecht, geboren te Groningen, gewoond hebbende Kruidgracht letter P no. 79a, laatst man van Zwaantje Jacobs Nieman, zoon van wijlen Jan Groenewout in leven brouwersknecht en van wijlen Jantien Suidema. - Was hij knecht bij G.W. Lohman?
15. G.W. Lohman overleed in 1856 aan de tyfus. Na zijn dood komt de zoon van H.B. Lohman in de rekeningen te Anloo voor. Deze Nicolaas Anthonie Gerhardus Lohman gaat wonen te Assen en is daarmee één van de weinige orgelmakers die zich op Drentse bodem vestigen.
- Dat hier de naam J. Schaaffeldt opduikt in de Drentse archieven, is eigenlijk bijzonder, daar hij bekend werd als knecht van H.B. Lohman en daarna van diens weduwe. H.B. Lohman was werkzaam in het westen des lands. Johannes Schaaffeldt was al in 1842 werkzaam bij H.B. Lohman. Toen deze in 1854 overleed, zette diens weduwe het bedrijf voort met behulp van haar zoon N.A.G. Lohman en de oude meesterknecht Schaaffeldt. Toen ook zijn oom G.W. Lohman in 1856 overleed, zal Nicolaas Anthonie zich al spoedig daarna te Assen gevestigd hebben, geassisteerd door zijn leermeester Jan Schaaffeldt.
- Zie: F. Talstra, a.w. "de Mixtuur no. 17".
16. Tot 1850 is het tarief voor het jaarlijks onderhoud 15 gulden; daarna daalt dit tot 12 gulden, het bedrag dat ook J. Doornbos daarvoor ontvangt.

17. De garantie-toezegging blijkt uit de kerkvoogdijnotulen van 28 september 1906, terwijl uit een rekening van 26 januari 1906 volgt, dat men f 200,-- leent voor deze restauratie. De rekening van 20 augustus 1906 noemt f 200,-- en f 6,-- voor vervoer.
18. Andreas Doornbos is een zoon van Jan Doornbos (zie de orgelmakersbiografie). Op 20 mei 1922 stemde hij het orgel voor f 17,50.
19. Vegter krijgt voor stemmen en onderhoud f 15,-- per jaar. Hij was de opvolger van de orgelmaker Eertman, die gevestigd was te Noordwolde.
20. Volgens Mense Ruiter was de chromatische borstwerkklade door Garrels niet nieuw gemaakt maar van oudere datum. De lade is nu in c- en cis-kant ingedeeld.
21. Vervalt.
22. De winddruk werd uiteindelijk op 58 mm gebracht, zulks in --afwijking van het bepaalde in de overeenkomst van 1944.
23. Zie: Drenthe - Provinciaal Drents Maandblad, 19e jaargang (1948), p. 176.
24. Talstra, p. 23, 24; Fock, p. 261; Archief herv.gem. Anloo, archiefbeheer; ingekomen/uitgaande stukken: brief H.G. de Olde d.d. 16-3-1984.
25. Talstra, p. 24; Fock, p. 260, 261; zie noot 1, brief H.G. de Olde d.d. 16-3-1984.
26. Rijksarchief Assen, OSA 14 dl. XX.
27. R.A. Assen, archief Etstoel 1715-1730, invent.nr. 137.
28. Talstra: p. 25, 26.

Inhoudsoverzicht:

<i>Inleiding</i>	1
<i>Orgel - historisch overzicht</i>	2
<i>Restauratie orgel 1944-1948 en huidige staat (1986)</i>	5
<i>Uit "Anloo, de kerk" gegevens m.b.t. het orgel</i>	7
<i>Bijlagen: a. Disposities 1717 en 1986</i>	12
<i>b. Bestek 1717</i>	13
<i>c. Keuringsakte 1719</i>	18
<i>Notenapparaat</i>	20

